

การวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์

พระพุทธรศาสนาเถรวาท

AN ANALYSIS OF NIBBĀNA IN BUDDHADĀSA'S PERSPECTIVE BASED ON THERAVĀDA BUDDHIST SCRIPTURES

พระมหาพุทธิวงค์ ญาณฐณฺณ (สุวรรณรัตน์)

พระมหาสมบุรณ วุฑฒิโร

สมิทธิพล เนตรนิมิต

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

บทคัดย่อ

ดุชนินิพนธ์เรื่อง “การวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท” มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ 1) เพื่อศึกษานิพพานในพระพุทธรศาสนาเถรวาท 2) เพื่อศึกษานิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ และ 3) เพื่อวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธรศาสนาเถรวาท โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า นิพพานตามทัศนะพระพุทธรศาสนาเถรวาทหมายถึง ภาวะที่จิตหลุดพ้นจากกิเลสโดยประการทั้งปวง โดยภาวะนิพพานเป็นอสังขตธรรมแต่เป็นสิ่งที่มิอยู่และดำรงอยู่ได้เองโดยปราศจากการปรุงแต่งจากสิ่งใด ในพระพุทธรศาสนาเถรวาทได้แบ่งนิพพานออกเป็น 2 ประการ คือ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ และอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ นอกจากนั้นพระพุทธรคัมภีร์ยังอธิบายภาวะที่กิเลสถูกระงับด้วยฌานสมาบัติหรือด้วยปัญญาว่าเป็นสันติภูมิ นิพพานบ้าง ภูมิธรรมนิพพานบ้าง และตถังคินิพพานบ้าง

นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุหมายถึง ภาวะที่จิตใจว่างจากกิเลสคือตัวกู-ของกู ไม่เกิดขึ้นมาในขณะนั้นซึ่งเป็นลักษณะของความว่างทางปัญญาไม่ใช่ความว่างทางวัตถุหรือว่างทางจิต พุทธทาสภิกขุแบ่งนิพพานออกเป็น 3 ระดับ คือ ตถังคินิพพาน วิกขัมภนนิพพาน และสมุจเฉตนิพพาน ซึ่งสามารถสรุปย่อลงเป็นนิพพาน 2 ระดับ คือ ตถังคินิพพานและวิกขัมภ

นิพพานจัดเป็นนิพพานชั่วคราว ส่วนสมุจเฉตนิพพานจัดเป็นนิพพานที่แท้ที่สมบูรณ์ซึ่งได้แก่นิพพานธาตุทั้งสอง

ดังนั้น เมื่อวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทจะพบว่า ท่านพุทธทาสภิกขุมิได้อธิบายนิพพานธาตุต่างไปจากคัมภีร์แต่อย่างใด ส่วนตถกนิพพาน และวิกขัมภนนิพพานที่ท่านพุทธทาสภิกขุนำมาอธิบายก็ได้ขัดแย้งกับคัมภีร์โดยตรง แต่ท่านนำมาอธิบายโดยอ้อมหรือในความหมายบางแง่บางด้าน จุดมุ่งหมายของท่านในเรื่องนี้ก็เพื่อจะให้พัฒนานำไปสู่การบรรลุถึงนิพพานที่แท้ จึงกล่าวได้ว่า ท่านพุทธทาสภิกขุให้ความสนใจนิพพานในความหมายทางจริยศาสตร์ซึ่งสามารถเข้าถึงได้ในสภาวะที่เป็นปัจจุบัน

คำสำคัญ : พุทธทาสภิกขุ, นิพพาน, สอุปาทิเสสนิพพาน, อนุปาทิเสสนิพพาน, ตถกนิพพาน, วิกขัมภนนิพพาน

Abstract

This dissertation entitled ‘An Analysis of Nibbāna in Buddhādāsa’s Perspective Based on Theravāda Buddhist scriptures’ has three objectives: 1) to study Nibbāna in Theravāda Buddhist scriptures, 2) to study Nibbāna in Buddhādāsa’s perspective, and 3) to analyze Nibbāna in Buddhādāsa’s perspective based on Theravāda Buddhist scriptures. This is a documentary research.

In the research, it was found that according to Theravāda’s perspective, Nibbāna basically means a state from which one’s mind is freed all defilements; it is unconditioned, it by nature is independent from any conditions. In Theravāda Buddhism, two kinds of Nibbāna are categorized; one is with the substratum of life remaining and without any substratum of life remaining. Besides, sometimes the Buddha used to explain the state whereby the defilements are extinguished through the absorption or wisdom in the name of Sanditṭhikanibbāna, Dittḥadhammanibbāna and Tadaṅganibbāna.

According to Buddhada's perspective, Nibbāna refers to the state where one's mind is bereft of impurities of 'I' 'mine' and in this state the emptiness acquired through wisdom is caused; such emptiness is not material or mental. By virtue of this, three types of Nibbāna, Tadaṅganibbāna, Vikkhambhananibbāna and Samucchedanibbāna are mentioned by Buddhada respectively. The mentioned concepts can be summarized into two levels, Tadaṅganibbāna and Vikkhambhananibbāna by which they become temporary, but Samucchedanibbāna becomes perfect and thereby falling into two kinds as were mentioned earlier.

In analytical aspect, Nibbāna in Buddhada's perspective according to Theravāda Buddhist scriptures. Nibbāna does not divert from the scriptures, Tadaṅganibbāna, Vikkhambhananibbāna was not direct conflict to the scriptures but his explanation was point to some meaning of them. In finally, Buddhada's main purpose is to explain Nibbāna in ethic aspect and aim to develop the understanding to achieve in Nibbāna in present moment. Buddhada's main purpose is to explain Nibbāna in ethic aspect and aim to develop the understanding to achieve in Nibbāna in present moment.

Keywords: Buddhada Bhikkhu, Nibbāna, Saupādisanibbāna, Anupādisanibbāna, Tadaṅganibbāna, Vikkhambhananibbāna

บทนำ

ตามจารีตพุทธประเพณีนิยมแบบดั้งเดิมเชื่อว่า นิพพานเป็นเรื่องสำหรับผู้ที่มีวิถีชีวิตแบบผู้สละโลกแล้วเท่านั้นส่วนฆราวาสยากที่จะมีประสบการณ์กับภาวะแห่งนิพพานได้ พุทธพจน์รวมถึงสาวกภิกษุที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกสามารถตีความตามตัวอักษรได้เช่นนั้น เช่น ในเทวทหสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสกัที่ตรัสว่าการอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางมาแห่งธุลี การบวชเป็นทางปลอดโปร่ง การที่ผู้ครองเรือนจะประพาศพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์

บริบูรณ์ครบถ้วนดุจสังข์ขัด ไม่ใช่ทำได้ง่าย ทางที่ดีเราควรโงนผมและหวดนุ่งห่มผ้ากาสาหวด ฟัสตร์ ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตเถิด (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) หรือพุทธพจน์ในจูฬทุกขกัณฑ์สูตร มัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ที่ตรัสตอบแก่เจ้ามหานามสากยะที่สงสัยว่าตนเองรู้ทั่วถึงธรรมที่พระพุทธองค์ได้ตรัสว่าโลกะ โทสะ และโมหะเป็นอุปกิเลสแห่งจิต แต่เพราะเหตุใดบางครั้งบางคราวอุกฤษฏธรรมเหล่านี้จึงยังครอบงำจิตใจข้าพระองค์ได้อยู่ ธรรมภายในอะไรที่ข้าพเจ้ายังละไม่ได้ จึงเป็นเหตุทำให้อุกฤษฏธรรมยังครอบงำจิตใจได้อยู่ พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า มหานามะธรรมในภายในนั้นแล เธอยังละไม่ได้ ซึ่งเป็นเหตุให้โลกธรรมครอบงำจิตใจของเธอไว้ได้บ้าง โทสธรรมครอบงำจิตใจของเธอไว้ได้บ้าง โมหธรรมครอบงำจิตใจของเธอไว้ได้บ้างเป็นครั้งคราว ถ้าเธอจักละธรรมในภายในนั้นได้แล้ว เธอก็จะไม่พึงอยู่ครองเรือน ไม่พึงบริโภคมกาม แต่เพราะเธอละธรรมในภายในนั้นยังไม่ได้ เธอจึงยังอยู่ครองเรือน ยังบริโภคมกาม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ส่วนในคำสอนเรื่องอนุปปกัปปิกถาที่ตรัสสอนเพื่อชำระจิตของปุถุชนให้หมดจดเกลี้ยงเกลาไปตามลำดับ จากขั้นต่ำแล้วเลื่อนขึ้นไปจนถึงระดับสูงสุด จากนั้นก็ตรัสสาธยายถึงสิกขธรรมเทศนาจนกุลบุตรนั้นหมดความสงสัย ปราศจากความแคลงใจ คำสอนอนุปปกัปปิกถาข้อสุดท้ายคือเนกขัมมานิสังสกถา คือการสละละทิ้งวิถีชีวิตแบบฆราวาสไปใช้วิถีชีวิตแบบบรรพชิต มาถึงขั้นนี้แล้วแน่นอนว่ากุลบุตรคนนั้นต้องมีจิตแนบไปสู่การบรรพชาอุปสมบทอย่างแนบแน่น ต่อจากนั้นพระพุทธองค์จะตรัสธรรมีกถาสอนให้ภิกษุรูปนั้นมีใจอาจหาญ แก่กล้า ชวนใจให้อยากกราบเอาไปปฏิบัติ ไม่นานก็บรรลุถึงนิพพาน นี่เป็นผลสืบเนื่องมาจากการที่พระพุทธองค์ได้ตรัสชำระจิตมาโดยลำดับ ทรงชี้ให้เห็นโทษของกาม จบลงด้วยการพรรณนาอานิสงค์ของการออกจากกาม แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นก็ชี้ว่าทุกคนที่ได้ฟังอนุปปกัปปิกถา จบลงแล้วจะต้องสละโลกทั้งบ้านเรือนนอกบวชเป็นบรรพชิตทุกคนไป ข้อมูลหลักฐานที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกของเถรวาทบันทึกไว้ว่า ฆราวาสที่เป็นพระอริยเจ้าแต่ยังสมครใจอยู่ในเพศฆราวาสตลอดชีวิตก็มีอยู่มากเช่นกัน

ท่านพุทธทาสภิกขุไม่ได้ขัดแย้งกับพุทธพจน์ในพระสูตรข้างต้นที่ตรัสอธิบายว่า การอยู่ครองเรือนเป็นเรื่องอึดอัด เป็นทางแห่งธุลี เป็นต้น แต่ท่านไม่เห็นด้วยกับทัศนคติแบบดั้งเดิมที่เชื่อตามกันมาว่าการจะแสวงหาโลกุตตรธรรมนั้นหมายความว่า ชีวิตจะต้องแลกหรือเสียสละอะไรบางอย่างออกไปเสียก่อน ไม่เช่นนั้นการเข้าถึงบรมธรรมก็เกิดขึ้นไม่ได้ หากเป็นเช่นนั้นจริงปรากฏการณ์เหล่านี้ดูเหมือนว่า พระพุทธองค์จะได้วางแนวทางการปฏิบัติเพื่อเข้าถึงนิพพาน

ระหว่างฆราวาสและบรรพชิตไว้ต่างกันซึ่งอันที่จริงหาเป็นเช่นนั้นไม่ พระพุทธศาสนาไม่ได้สอนให้หนีโลกแต่สอนให้เข้าใจโลกตามที่เป็นจริงโดยปราศจากการปรุงแต่ง หลักพุทธจริยาของพระพุทธองค์รวมถึงวิถีชีวิตของผู้หลุดพ้นตามที่ได้บันทึกไว้ในพระไตรปิฎกและคัมภีร์ชั้นหลังแสดงข้อเท็จจริงที่ว่า พระพุทธเจ้ารวมถึงเหล่าพระสาวกเมื่อบรรลุถึงบรมธรรมแล้วทุกท่านกลับไปหาสังคม และบางท่านเลือกที่จะไปเผยแผ่หลักพุทธธรรมยังพื้นที่ชนบทเป็นถิ่นที่อยู่ของคนชั่วร้ายก็มี อย่างกรณีของพระปทุมณะ เป็นต้น ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน (Peter A. Jackson) กล่าวว่าการศึกษาพุทธจำนวนมากเชื่อในทัศนะแบบดั้งเดิมที่แยกฆราวาสและบรรพชิตออกจากกันนั้นเป็นเพราะว่า เนื้อหาตามที่ได้บันทึกไว้ในพระสูตรต่าง ๆ บางพระสูตรมีลักษณะเป็นการดูหมิ่นสถานภาพของฆราวาสและยกย่องบรรพชิต นอกจากนี้การที่คติแบบดั้งเดิมกำหนดให้ใช้คำที่แตกต่างกันระหว่างฆราวาสและบรรพชิตก็เป็นเรื่องที่น่าเข้าใจได้ไม่ยาก ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน กล่าวว่าเมื่อพระองค์ตรัสว่าปุถุชนหรือชาวโลกถูกครอบงำด้วยโลกธรรมนั้น พระองค์กำลังตรัสแก่บรรดาผู้เข้าเฝ้าที่ล้วนแต่เป็นภิกษุทั้งสิ้นและทรงประทานกำลังใจแก่บรรดาภิกษุเหล่านั้นเพื่อให้ดำรงเพศบรรพชิตต่อไป โดยทรงชี้ว่าการใช้ชีวิตแบบนักบวชมีประโยชน์มากกว่าการใช้ชีวิตอันยุ่งยากของผู้ครองเรือน (ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, 2556) นอกจากนี้ในพระไตรปิฎกยังมีพุทธพจน์บางที่อธิบายอีกว่า เมื่อพระภิกษุรูปใดบอกคิณสิกขากลับมาใช้ชีวิตแบบฆราวาสเสพเมถุนธรรม ผู้รู้ทั้งหลายเรียกคนนั้นว่าเป็นปุถุชนแล้ว (ปุถุชนนี้ หีน) ดังพุทธพจน์ในติสสเมตเตยยสูตร ขุททกนิกาย สุตตนิบาตที่ตรัสว่าผู้ใดในเบื้องต้นเที่ยวไปผู้เดียว (ต่อมา) เข้าไปเสพเมถุนธรรม ผู้รู้ทั้งหลายเรียกผู้นั้นว่าเป็นปุถุชนแล้วในโลกเหมือนยานที่แล่นไป ฉะนั้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุแล้วโลกุตตรธรรมเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้เป็นสาธารณะที่นี้และเดี๋ยวนี้ ทั้งไม่มีการแบ่งแยกระหว่างเพศและสถานะ ท่านกล่าวว่าการศึกษาปฏิบัติธรรมเป็นการแปลงใจ แปลงจากมืดมัวเป็นแจ่มใส มันมิใช่เป็นการแปลงเพศซึ่งมิได้แน่นอนเสมอไปว่าใจจะถูกแปลงด้วย (พุทธทาสภิกขุ, 2544) ส่วนการที่คนกลุ่มหนึ่งสมัครใจถอนตัวเองออกจากสังคมเข้ามาอยู่ในสังฆมณฑล ปลีกวิเวกอยู่เพียงลำพังตามป่าเขาลำเนาไพรเพื่อเข้าถึงบรมธรรมอันเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนา นั้นเป็นวิถีชีวิตที่ประเสริฐและเป็นสิ่งที่พึงจะกระทำได้ วิถีชีวิตแบบนี้มีขึ้นมาเพื่อความสะดวกในการประพฤติปฏิบัติเท่านั้น แต่ไม่ใช่ว่าจะเป็นการผูกขาดในการเข้าถึงบรมธรรมแต่อย่างใด เหมือนอย่างที่คัมภีร์วิสุทธิมรรคกล่าวถึงบุพกิจแห่งสมาธิภาวนา

เริ่มตั้งแต่การตัดเครื่องกังวลเล็ก ๆ น้อย ๆ จนถึงเรื่องอื่น ๆ เช่นตัดปลีโพธ 10 เรียกได้ว่าทำตัวให้เบาสบายที่สุด การละจากเพศฆราวาสเข้ามาอยู่ในสังฆมณฑลก็มีความหมายเช่นนั้น

เพื่อจะทำให้ฆราวาสได้รับประโยชน์จากหลักพุทธธรรมอย่างแท้จริง ท่านพุทธทาสภิกขุจึงได้พยายามเปลี่ยนแปลงคติความเชื่อนี้เสียใหม่ ทั้งได้ขยายขอบเขตการเข้าถึงนิพพานให้แก่ขยายกว้างขวางครอบคลุมถึงฆราวาสซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ของสังคมอีกด้วย แนวคิดสำคัญของท่านในเรื่องนี้คือการนำเรื่องสุญญตามาอธิบายในฐานะที่เป็นบาทฐานของนิพพาน นั่นหมายความว่าเมื่อใดจิตว่างจากตัวกู-ของกูเมื่อนั้นมีการพักผ่อนทางวิญญาณ การพักผ่อนทางวิญญาณนั่นแหละคือความหมายของคำว่านิพพาน จากแนวคิดเรื่องจิตว่าง (สุญญตา) ถูกขยายออกมาเป็นนิพพาน 3 ระดับได้แก่ ตถาคติพพาน วิชฌัมภานนิพพาน และสมุจเฉทนิพพาน สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุแล้วนิพพานจะมีกี่ระดับก็ตาม แต่นิพพานทุกระดับจะต้องเป็นภาวะที่บรรลुถึงได้ทีนี้และเดี๋ยวนี้และในขณะที่ยังมีชีวิตจิตใจอยู่นั่นเอง ดังนั้น ท่านพุทธทาสภิกขุจึงไม่เห็นด้วยกับคำอธิบายอย่างที่แล้ว ๆ มาว่ามีนิพพานบางระดับสามารถจะบรรลุถึงได้หลังจากพระอรหันต์รูปนั้นได้สิ้นชีวิตไปแล้ว ท่านพุทธทาสภิกขุกล่าวว่านิพพานไม่ใช่เรื่องชีวิตหลังความตาย แต่เป็นเรื่องของชีวิตที่ยังเขียวสดอยู่ หากตายไปก่อนแล้วถึงจะบรรลุถึงนั้นเป็นคำอธิบายที่ไม่ตรงตามหลักพุทธพจน์ที่ว่านิพพานต้องเป็นสันติภูมิคือประจักษ์แจ้งทีนี้และเดี๋ยวนี้อันเป็นวิมุตติธรรมนิพพาน จากเนื้อหาที่ผ่านมาจะเห็นได้ว่าเมื่อพูดถึงเรื่องนิพพานจะมีทัศนะหลัก ๆ อยู่สองประการ นั่นคือการตีความนิพพานในแง่จารีตหรือเถรวาทเดิมและการตีความนิพพานที่เป็นสมัยใหม่ คำท้วงติงของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช ตามที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรื่อง “วิวาทะ (ความเห็นไม่ตรงกัน) ระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุ” (พ.ศ.2549) ผู้วิจัยมองว่านี่เป็นภาพสะท้อนการตีความนิพพานในแง่ของจารีตหรือเถรวาทเดิมได้มากที่สุดทีเดียว นั่นหมายความว่าชีวิตต้องเลือกที่จะอยู่ในสถานะไหน หากประสงค์จะไปนิพพานก็ต้องสละโลก ออกบวชเป็นพระภิกษุ จะมุ่งแสวงหาทั้งสองไปพร้อม ๆ กันเป็นไปไม่ได้ แต่อย่างไรก็ตาม แม้จะมีความแตกต่างระหว่างทั้งสองทัศนะ แต่หลักฐานที่ใช้ในการอ้างอิงตีความคำสอนก็มาจากแหล่งเดียวกันคือพระไตรปิฎกของเถรวาทนั่นเอง

จากที่กล่าวมา นิพพานตามการรับรู้ของคนทั่วไปเข้าใจว่า นิพพานเป็นเรื่องสำหรับผู้ที่เป็นปลีกตัวออกสังคมแล้วเท่านั้น ส่วนฆราวาสผู้ยังหมกมุ่นอยู่ด้วยโลกียวิสัยการบรรลุนิพพานแทบจะเป็นไปไม่ได้เลย หลายคนมองว่านิพพานเป็นเรื่องที่ไกลเกินเอื้อมหรือเป็นเรื่องที่เป็นไป

ไม่ได้ในโลกแห่งวัตถุ ผู้ต้องการที่จะบรรลุถึงนิพพานจะต้องบำเพ็ญบารมีกันมายาวนานหลายชาติภพ ส่วนชาติสุดท้ายที่จะบรรลุถึงนิพพานเมื่อไหร่ก็ยังตอบไม่ได้ นิพพานอันเป็นอุดมคติของพระพุทธศาสนาจึงดูเหมือนว่านับวันจะยิ่งห่างไกลจากชีวิตจริงเสียเหลือเกิน ดังนั้น ในงานวิจัยฉบับนี้จึงสนใจจะศึกษาเรื่องการวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท เพื่อสร้างความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวว่า นิพพานตามคำอธิบายของท่านพุทธทาสภิกขุสอดคล้องกับเนื้อหาในคัมภีร์พระพุทธศาสนาหรือไม่อย่างไร อะไรคือนวัตกรรมการอธิบายนิพพานตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ และท่านมีเหตุผลอย่างไรจึงได้อธิบายนิพพานในความหมายอย่างนั้น

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษานิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. เพื่อศึกษานิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ
3. เพื่อวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

วาท

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) โดยเป็นการศึกษาจากข้อมูลเอกสารต่าง ๆ ทั้งข้อมูลชั้นปฐมภูมิ (Primary source) และข้อมูลชั้นทุติยภูมิ (Secondary source) ที่เกี่ยวกับการนิพพาน วิเคราะห์ตีความเนื้อหาและบรรยายเชิงพรรณนาวิเคราะห์ โดยมีรายละเอียดการดำเนินการวิจัย ดังต่อไปนี้

1. การรวบรวมเอกสาร ประกอบด้วย

1.1 เอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก

1.2 เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา วิทยานิพนธ์ ตำราวิชาการ วารสารวิชาการ

บทความ และเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.2.1 เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการอธิบายนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ประเด็นที่ศึกษาได้แก่ ประวัติการใช้คำว่านิพพานที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ความหมายของนิพพาน นิพพานกับความหมายเชิงปฏิเสธ ภาวะและคุณลักษณะของผู้บรรลุ

นิพพาน และประเภทของนิพพาน โดยเป็นการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ พระไตรปิฎก เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ อรรถกถา วิทยานิพนธ์ ตำราวิชาการ วารสารวิชาการ บทความ และเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลที่ได้ทำให้ทราบถึงทัศนะเกี่ยวกับนิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท ทั้งนี้เพื่อนำมาใช้เป็นกรอบในการศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับนิพพานในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ต่อไป

1.2.2 เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการอธิบายนิพพานในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ประเด็นที่ศึกษาได้แก่ ภาวะแห่งนิพพาน ประเภทและระดับของนิพพาน และภาวะของผู้บรรลุนิพพาน โดยเป็นการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารชั้นปฐมภูมิ ได้แก่ หนังสือชุดธรรมโฆษณ์ของท่านพุทธทาสภิกขุ รวมถึงหนังสือเรื่องอื่น ๆ ที่เป็นผลงานของท่านพุทธทาสภิกขุ เอกสารชั้นทุติยภูมิ ได้แก่ วิทยานิพนธ์ ตำราวิชาการ วารสารวิชาการ บทความ และเอกสารทางวิชาการอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลที่ได้ทำให้ทราบถึงทัศนะคำอธิบายเรื่องนิพพานในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ

1.3 วิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุ

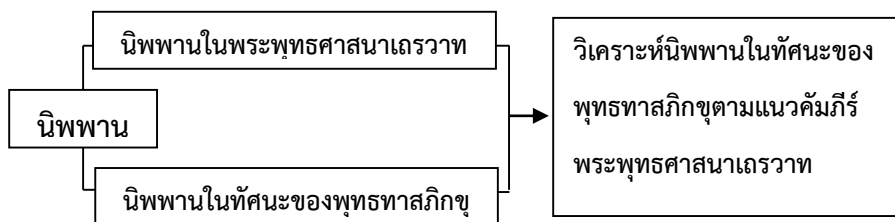
ผลจากการศึกษาวิเคราะห์นิพพานในพระพุทธศาสนาเถรวาท และนิพพานในทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุ ผู้วิจัยจะได้นำมาเป็นกรอบในการวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท

1.4 การสรุปผลและการนำเสนอรายงานผลการศึกษาวิจัย

ผู้วิจัยจะสรุปผลการศึกษาวิจัย และนำเสนอรายงานผลการศึกษาวิจัยในรูปแบบพรรณนา โดยการนำข้อมูลที่ศึกษาวิจัยทั้งหมดมาอภิปรายและสรุปผลการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์การวิจัยที่ได้ตั้งไว้ และเสนอแนะแนวทางในการศึกษาต่อไป

1.5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

วิธีดำเนินการวิจัยเรื่องการวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท สามารถสร้างกรอบแนวคิดในการวิจัย ได้ดังนี้

อภิปรายผล

1. ในคัมภีร์อิติวุตตกะของพระพุทธศาสนาเถรวาทได้แบ่งประเภทนิพพานออกเป็น 2 ประการ ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ และอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ส่วนเกณฑ์สำหรับใช้แบ่งนิพพานธาตุอย่างนี้คือ “อุปาทิ” อรรถกถาอธิบายว่าขั้น 5 นั้นเองชื่อว่าอุปาทิเพราะเป็นสภาพที่กิเลสถือครองคือยึดมั่นว่าเราของเรา อุปาทิคือเบญจขันธ์นั้นเองที่ยังเหลืออยู่ ดังนั้น เมื่อถือตามนัยนี้นิพพานธาตุจึงมีความหมายอีกว่า สอุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดับกิเลสยังมีเบญจขันธ์เหลือ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์ผู้ยังมีชีวิตอยู่ตรงกับคำที่ใช้ในยุคอรรถกถาว่ากิเลสปรินิพพาน ส่วนอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ดับกิเลสไม่มีเบญจขันธ์เหลือ ได้แก่ นิพพานของพระอรหันต์เมื่อสิ้นชีวิตลงก็ได้ชื่อว่าบรรลุถึงอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ซึ่งตรงกับคำที่ใช้ในยุคอรรถกถาว่าขั้นปรินิพพาน นอกจากนิพพานธาตุทั้งสองข้างต้นนี้แล้ว นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังได้ตรัสเรียกภาวะที่กิเลสถูกระงับไปด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง เช่น ถูกระงับด้วยฌานสมาบัติหรือมีปัญหาพิจารณาทำความเข้าใจให้เกิดขึ้นว่าราคะ โทสะ และโมหะที่เกิดขึ้นแล้วมีแต่จะทำตนเองและคนอื่นให้ลำบากเดือดร้อน หรือทั้งทำตนเองและคนอื่นให้ลำบากเดือดร้อน เป็นไปเพื่อดับปัญหาคือความรู้ทั้งประโยชน์ตนและประโยชน์ผู้อื่นฝ่ายเดียว ย่อมเสวยทุกข์โศกนันทสทังใจ ครั้นเมื่อละราคะ โทสะ และโมหะได้แล้วก็ไม่คิดไปในทางที่จะทำตนเองหรือทำคนอื่นให้เดือดร้อนหรือทำบุคคลทั้งสองฝ่ายให้เดือดร้อน จึงไม่ต้องเสวยทุกข์โศกนันทสทังใจ พระพุทธองค์ตรัสเรียกภาวะที่กิเลสดับลงไปด้วยกิริยาอาการอย่างนี้ว่าเป็นตถังคิณิพพานบ้าง ทิฏฐธัมมนิพพานบ้าง เป็นสันทิฏฐิณิพพานบ้าง

2. ท่านพุทธทาสภิกขุได้แบ่งนิพพานออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ 1. ตถังคิณิพพาน 2. วิกขัมภณนิพพาน และ 3. สมุทเทณนิพพาน นิพพานทั้งสามระดับนี้สรุปย่อลงได้เป็นนิพพาน 2 ระดับ คือนิพพานชั่วคราวและนิพพานที่แท้ ตถังคิณิพพาน และวิกขัมภณนิพพานจัดเป็นนิพพานชั่วคราว นิพพานขมิลง หรือนิพพานชั่วสมัย (सामายิกนิพพาน) ส่วนสมุทเทณนิพพานหรือปรินิพพานจัดเป็นนิพพานที่แท้ที่สมบูรณ์ นิพพานทั้ง 3 ระดับนี้ว่าโดยคุณสมบัติที่เกิดขึ้น

แก้จิตแล้วถือว่าเป็นนิพพานที่แท้จริงเหมือนกันหมด มีรสชาติและหน้าที่อย่างเดียวกันนั่นคือรสว่างจากสิ่งรบกวนจิตใจและทำให้กิเลสเข้ามารบกวนจิตใจไม่ได้ในขณะนั้น ข้อแตกต่างมีอยู่เพียงอย่างเดียวเท่านั้นคือเป็นนิพพานที่ถาวรและไม่ถาวรเท่านั้นเอง ตทั้งคณิพพาน และวิกขัมภนนิพพานเป็นนิพพานที่จะกำเริบกลับไปกลับมาได้อีกเรียกว่าเป็นกุปปรธรรมคือกลับกำเริบได้ ส่วนสมุจเฉตนิพพานเป็นอกุปปรธรรม คือเป็นนิพพานที่ไม่กำเริบกลับไปกลับมาได้อีกไม่ว่าจะอยู่ในสภาพแวดล้อมอย่างไรก็ตาม ส่วนหลักเกณฑ์ที่ใช้แบ่งนิพพานออกเป็น 3 ระดับ นั่นคือแนวคิดเรื่องจิตประภัสสรตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทนั่นเอง จิตประภัสสรตามธรรมชาติหรือจิตประภัสสรชั่วคราวก็เป็นตทั้งคณิพพาน และวิกขัมภนนิพพาน แต่เมื่อจิตนั้นได้รับการอบรมพัฒนาจนถึงที่สุดเป็นจิตประภัสสรถาวรถึงที่สุด กิเลสที่ละได้แล้วไม่กลับมากำเริบกลับไปกลับมาได้อีกก็เป็นสมุจเฉตนิพพาน คือเป็นนิพพานที่แท้ที่สมบูรณ์ตามความมุ่งหมายของพระพุทธศาสนา

3. จากการศึกษาวิเคราะห์นิพพานตามทัศนะของท่านพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทผู้วิจัยได้พบคำตอบว่า นิพพานตามคำอธิบายของท่านพุทธทาสภิกขุมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเนื้อหาในคัมภีร์อยู่บ้างในบางประเด็น แต่ทั้งนี้ไม่ใช่หมายความว่าไม่มีคำอธิบายที่ถูกตรงตามเนื้อหาในคัมภีร์เสียเลยทีเดียว สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุแล้วนิพพานคือเย็นหรือการดับลงของสิ่งที่มีความร้อน ความไม่มี ความไม่ปรากฏ และความสิ้นสุดแห่งราคะ โทสะ และโมหะนี้เป็นนิพพานที่แท้ แต่เมื่อราคะ โทสะ และโมหะไม่มี ไม่ปรากฏชั่วคราว ขณะนั้นเรียกว่าจิตได้สัมผัสกับนิพพานแล้วนั่นเอง ท่านพุทธทาสภิกขุเน้นนิพพานในความหมายอย่างนี้มากเป็นพิเศษ การตีความนิพพานของท่านพุทธทาสภิกขุท่านจะสนใจนิพพานในความหมายทางจริยศาสตร์ คือนิพพานในความหมายที่ว่าสภาวะที่ไม่มีกิเลสหรือการหลุดพ้นจากอหังการ มมังการคือตัวกู-ของกูที่นี้และเดี๋ยวนี้ ท่านไม่ได้สนใจจะถูกประเด็นว่านิพพานมีอยู่อย่างไร มีอยู่ที่ไหน แต่สนใจว่านิพพานคือสภาวะที่ไม่มีกิเลส เย็น ไม่มีกิเลสที่นี้และเดี๋ยวนี้ ซึ่งสามารถจะทำให้เกิดขึ้นหรือทำให้ปรากฏภาวะออกมาด้วยวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่งใน 3 วิธีนั่นคือ 1.ความดับแห่งตัวกู-ของกูด้วยอำนาจของสิ่งที่บังเอิญประจวบเหมาะแห่งองค์ประกอบ (ว่างเองตามธรรมชาติ) 2.ความดับแห่งตัวกู-ของกูด้วยอำนาจของประเพณีหรือการกระทำทางจิต และ 3.ความดับแห่งตัวกู-ของกูอย่างสูงสุดด้วยการกระทำทางปัญญา เป็นการถอนรากเหง้าแห่งความทุกข์ขึ้นมาทำลายเสียโดยสิ้นเชิง นี่เป็นนิพพานที่แท้ที่สมบูรณ์

สำหรับท่านพุทธทาสภิกขุแล้วการได้สัมผัสกับภาวะที่จิตว่างจากกิเลสและความทุกข์แม้จะเกิดขึ้นเพียงชั่วคราวด้วยอำนาจของสติ มีสติเป็นเครื่องปิดกั้นกระแสไว้ได้ หรือมีการควบคุมไว้ได้ โดยบังเอิญประจวบเหมาะเพราะมีสิ่งที่เป็นสปปายะทางจิตช่วยให้เกิดภาวะเช่นนั้น แต่ความว่างจากกิเลสและความทุกข์ในขั้นต่ำ ๆ อย่างนี้กลับมีประโยชน์มากที่สุดเพราะเมื่อได้ชิมลองหรือสัมผัสอยู่บ่อย ๆ ก็จะเป็นอุปนิสัยปัจจัยให้พัฒนานำไปสู่การการบรรลุถึงนิพพานที่แท้จริง ดังนั้น ในเรื่องนี้ท่านพุทธทาสภิกขุจึงกล่าวว่า บางครั้งการจะได้สัมผัสกับภาวะแห่งนิพพานที่แท้จริงต้องเริ่มต้นจากการฝึกหัดลดตัวกู-ของกูเสียก่อน ท่านใช้คำว่า “หัดตาย เสียก่อนตาย” อย่างน้อยหัดเป็นคนที่ไม่มียะอะไร สิ้นเนื้อประดาตัว คือให้หมดตัวกู-ของกูเสียก่อนแต่ที่จะตาย เมื่อตกไปอยู่ในท่ามกลางธรรมชาติที่สงบวิเวกก็พยายามเรียนรู้จากสิ่งเหล่านี้จนเกิดความรู้สึกลึกภายในจิตใจขึ้นมาว่า การที่ไม่มียะไรนั้นแหละเป็นช่วงเวลาที่มีความสุขที่สุด โดยภาพรวมผู้วิจัยมองว่าการตีความคำสอนของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องนิพพานก็ยังอยู่ในกรอบคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่นั่นเอง เพียงแต่มันมีเงื่อนไขในการอธิบายเพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้าใจให้กับคนในแต่ละยุคแต่ละสมัยให้เข้าใจได้ จึงต้องมีการใช้คำเพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้าใจร่วมกัน นั่นคือการใช้ภาษาที่สมสมัยเป็นสื่อมุ่งไปหาหลักพุทธธรรมนั่นเอง

ส่วนในเรื่องนิพพานธาตุทั้งสองนั้น ผู้วิจัยมองว่าท่านพุทธทาสภิกขุยังอธิบายตามคัมภีร์ขั้นต้นอยู่ ส่วนตถกนิพพาน และวิกขัมภนนิพพาน มีทั้งที่ยังเดินตามคัมภีร์ขั้นต้นและคำอธิบายที่เป็นประดิษฐ์ธรรม เป็นนวัตกรรมที่ท่านได้สร้างขึ้นใหม่โดยที่มีเนื้อหาในพระไตรปิฎกเถรวาทเป็นหลักอ้างอิงในการตีความคำสอน เช่น การตีความคำสอนจากจุฬสุญญตสูตร มหาสุญญตสูตร อาณิสสูตร อัมมทินนสูตร อัตตทีปสูตร นิพพุตสูตร ตถกนิพพานสูตร ทิฏฐธัมมนิพพานสูตร สันติภูมิกนิพพานสูตร ปญจสิขสูตร หรือตีความคำสอนจากแนวคิดเรื่องจิตประภัสสร หรือจิตบริสุทธิ์โดยธรรมชาติ (ปกติบริสุทธิ์) ของพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นต้น จุดมุ่งหมายของท่านในเรื่องนี้ก็เพื่อจะให้พัฒนานำไปสู่การการบรรลุถึงนิพพานที่แท้จริงนั่นเอง

สรุปผลการวิจัย

ท่านพุทธทาสภิกขุได้แบ่งนิพพานออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่ ตถกนิพพาน วิกขัมภนนิพพาน และสมุจเฉตนิพพาน ทั้งยังได้อธิบายนิพพานในแต่ละระดับว่าสามารถจะมีได้ด้วย

กิริยาอาการอย่างไรบ้าง แม้คำอธิบายของท่านพุทธทาสภิกขุเกี่ยวกับเรื่องนี้จะมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเนื้อหาในคัมภีร์อยู่บ้างในบางประเด็น แต่โดยภาพรวมแล้วสิ่งที่ท่านพุทธทาสภิกขุอธิบายก็ยังอยู่ในขอบข่ายคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทอยู่นั่นเอง ส่วนสิ่งที่เป็นประดิษฐ์ธรรมหรือสิ่งที่เป็นนวัตกรรมที่ท่านได้สร้างขึ้นใหม่โดยที่มีเนื้อหาในพระไตรปิฎกของเถรวาทเป็นหลักอ้างอิงในการตีความคำสอนนั้น จุดมุ่งหมายสำคัญของท่านในเรื่องนี้ก็จะให้เป็นอุปนิสัยปัจจัยพัฒนานำไปสู่การบรรลุถึงนิพพานที่แท้ที่สมบูรณ์นั่นเอง อีกทั้งยังเป็นกุศโลบายให้เกิดขวัญกำลังใจแก่ผู้ปฏิบัติเพื่อให้เห็นว่านิพพานนั้นไม่ได้อยู่ไกลเกินเอื้อม แต่ที่นี้และเดี๋ยวนี้ก็สามารถจะประจักษ์แจ้งในบรมธรรมนั้นได้

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องการวิเคราะห์นิพพานในทัศนะของพุทธทาสภิกขุตามแนวคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท ยังมีประเด็นที่น่าสนใจอีกหลายประเด็นที่น่าจะศึกษาวิจัยในเชิงลึกต่อไป เพราะฉะนั้น ในการศึกษาครั้งต่อไปควรมีการศึกษาในประเด็นต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. แนวคิดเรื่องจิตประภัสสรในพระพุทธศาสนาเถรวาท
2. สังสารวัฏฏ์ที่เป็นขณิกปฏิจสมุปปันนธรรมตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท
3. โพธิจิตในทัศนะของพระพุทธศาสนาเถรวาท

เอกสารอ้างอิง

- ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน. (2556). พุทธทาสภิกขุ: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาทและการปฏิรูป
 เชนวสมัยนิยมในประเทศไทย แปลโดย มงคล เดชนครินทร์. กรุงเทพมหานคร:
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พุทธทาสภิกขุ. (2544). ชุมนุญเรื่องยาว. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราช
 วิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.